

budućih znanstvenih istraživanja pojedinih segmenata povijesti odseljeništa, pa i sagledavanja modernizacijskih procesa hrvatskoga društva uopće. Dakle, budući da je knjiga pristupila problematici s aspekta historiografske i sociologijske analize, budućim istraživačima ne preostaje samo mnogo sastavnica koje još valja istražiti i prezentirati, nego ona može poslužiti i kao poticaj za slične zajedničke analize i suradnju znanstvenika iz drugih polja humanističkih i društvenih znanosti pri sagledavanju odselidbe te odnosa odseljenika i hrvatskoga društva u domovini.

MARINO MANIN

Ivan JANKOVIĆ, *Na belom hlebu. Smrtna kazna u Srbiji, 1804.–2002.*, Službeni glasnik – Clio, Beograd, 2012., 622 str.

Smrtna kazna, kako je i sam autor na početku predgovora definira, “simbol [je] suverene moći države i njenog vladara (ili njenih vlasti) nad pojedincem“. Janković u svojoj knjizi nastoji prikazati kako se primjenjivala smrtna kazna i kakvi su bili stavovi prema njoj u Srbiji od 1804. do 2002., kako je regulirano izricanje i izvršavanje smrtnih presuda, kakav je bio status smrtne kazne u svijetu tijekom analiziranog razdoblja te, konačno, kako je teklo reguliranje smrtne kazne u međunarodnome pravu i kakve su obveze iz toga proizlazile.

Skoro dvjesto godina povijesti smrtne kazne prikazano je kroz 15 glavnih poglavlja, koja nose slikovite naslove (str. 15.–564.). Nakon toga slijede sažeci na srpskome i engleskome (str. 565.–574.), Bibliografija (str. 575.–599.) te Registar ličnosti i Registar pojmova (str. 600.–622.).

U prvome poglavlju, “Za izgubljene glave: 1804.–1813.”, autor navodi da za Prvoga ustanka u Srbiji nadležni zakon, u današnjem smislu te riječi, nije ni postojao. U nedostatku zakona, u Srbiji je glavni izvor prava prilikom kaznenoga suđenja, kao i dokaznoga postupka, bio običaj. Smrtnom kaznom kažnjavani su ubojstvo, vojna kaznena djela, politička kaznena djela, prijestupi protiv imovine, ali i mnoga druga djela koja nisu bila izričito zabranjena. Pogubljenja su se izvodila vješanjem, strijeljanjem i stavljanjem na kolo. U Srbiji toga vremena nedostajali su svi oni čimbenici koji su bili pokretači kaznenih reformi u Europi (pismenost, građansko društvo i javno mišljenje).

Sljedeće razdoblje (1815.–1839.) obilježeno je istovremenom dvojnomoću i nadležnošću – srpskom i turskom, a opisano je u poglavlju naslovljenom “Kako se krivci kod nas na točku suše” (str. 50.–80.). Hatišerifom iz 1833. Srbija stječe autonomiju, uključujući i onu sudsku, no pisanih zakona još nije bilo, nego se i dalje sudilo prema običajnome pravu. U početku je izvršenje smrtne kazne bilo u isključivoj nadležnosti vezira, no ubrzo se kazna primjenjivala i bez turskoga odobrenja, što je često dovodilo do izvansudskih egzekucija. Način izvršenja smrtne kazne također još uvijek nije bio točno određen. Ako se takva praksa uspoređi s onodobnom Zapadnom Europom, autor zaključuje: “[...] u Srbiji od 1815. do 1839. smrtna kazna je primjenjivana onako kako je u Zapadnoj Europi prestajala da se primjenjuje [...]”.

Ustavobraniteljski režim i vrijeme prve vladavine kneza Mihaila (“Duhu vremena klanjati se: 1839.–1858.”) obilježeni su sastavljanjem prvih zakona i prvih pravih sudova. Ustanovljen je sustav kaznenih sankcija, a proglašeno je i načelo razmjernosti između prijestupa i kazne. U razdoblju od 1839. do 1858. broj izvršenih pogubljenja

značajno je varirao – bio je u stalnom opadanju. Takve promjene, iako skromne, koje je pokrenuo tanak sloj intelektualaca školovanih u inozemstvu, bile su pomak prema europskim trendovima i udaljavanje od Turske. Svrha kazne nije više bila odmazda, nego prevencija.

Na Svetoandrejskoj skupštini (prosinac 1858.) izložen je niz liberalnijih prijedloga koji su se ticali reforme kaznenoga pravosuđa. Kazneni zakonik stupio je na snagu u svibnju 1860., a uz izmjene i dopune vrijedio je do 1930. godine. U njemu je predviđeno 16 glavnih kaznenih djela, a velik korak naprijed bilo je barem privremeno ukidanje smrtno kazne za kvalificiranu krađu. No liberalne ideje nisu naišle na plodno tlo kod Mihaila Obrenovića, što posebice kulminira 1864., kada najveći dio liberalne oporbe emigrira u inozemstvo. Nakon Mihailova ubojstva, Namjesništvo je preuzelo vlast i donijelo Ustav (1869.), a počeli su izlaziti i prvi stručni pravni časopisi u Srbiji.

Razdoblje od 1869. do 1888., opisano u poglavlju pod naslovom “Ustanova koja tamani društvo” (str. 154.–194.), počinje Namjesničkim, a završava Radikalnim ustavom. Iako je u doba Namjesništva liberalni pokret dostigao vrhunac, pitanje smrtno kazne ipak nije uneseno u Ustav iz 1869. godine. Prisutni abolicionizam bio je manje akademskoga, a više političkoga karaktera i tek u XX. stoljeću ostvaruje neke od svojih ciljeva. U političkim odnosima prevladavaju isključivost i mržnja, a kao sredstvo u borbi korištena je smrtna kazna za političkoga neprijatelja, izrečena u sudskome postupku – što je motiviralo dodatno političko nasilje (npr. Timočka buna). Za vladavine Milana Obrenovića bilo je izmjena u kaznenome zakonodavstvu: uvedeno je porotno suđenje, ukinute su tjelesne kazne i uvedena je praksa da se u postupku “pomilovanja” ispita mišljenje lokalne zajednice. Tijekom 1880-ih započela je parlamentarna akcija protiv smrtno kazne. Relativno dobro organizirana nastojanja Narodne radikalne stranke završila su ograničenim uspjehom zabilježenim u Ustavu iz 1888. godine. No glavni je problem bio što kazneni zakon nikada nije usklađen s postojećim odredbama Ustava.

Abdikacija kralja Milana nije dovela do bitnih promjena. Državnim udarom kralja Aleksandra ukinut je Ustav iz 1888. i vraćen onaj iz 1869. godine. Sudska je vlast u svemu bila podređena izvršnoj, a zakonodavna lišena svojih osnovnih nadležnosti. Aleksandar je 1901. donio oktroirani, tzv. Aprilski ustav, u kojem je definirano da se smrtna kazna ne primjenjuje za političku krivnju, nego se propisuje za ograničen broj točno određenih kaznenih djela. U razdoblju od 1889. do 1903. u Srbiji dolazi do stalnog opadanja broja smrtnih presuda – što se poklapa s kretanjima u svim europskim zemljama, ali i s jenjavanjem represije kao reakcije na anarhistički terorizam iz prethodnoga desetljeća.

Majskim prevratom 1903. i dolaskom Petra I. Karađorđevića na prijestolje u Srbiji je nastupilo “novo doba” (“Hoće Karaburmu da proglaše za panteon velikih Srba!?: 1903.–1914.”), no nije donesen i novi ustav, nego je vraćen onaj radikalni iz 1888. godine. Na zakonodavnome planu došlo je do proširenja primjene smrtno kazne (1910.) za kazneno djelo veleizdaje i špijunaže (samo u ratnome stanju). Kapitalni kriminalitet, po svojoj strukturi, nije se značajnije mijenjao. Novina je to što više nije bilo političkih suđenja ni strijeljanja političkih protivnika. Iako se broj izrečenih i izvršenih smrtnih kazni smanjio, posebice tijekom 1903. i 1904., nakon čega su uslijedile i brojne rasprave u javnosti, ipak još uvijek nije bilo mjesta ideji o stvarnom ukidanju smrtno kazne.

Osmo poglavlje, “Prošteno je svima, svima, samo nije izdajici?: 1918.–1921.”, započinje sa 1. prosinca 1918., kada je nastala Kraljevina SHS, u kojoj je vrijedilo šest različitih kaznenih sustava, a jednako tako razlikovala se i njihova implementacija. U “austro-ugarskim” kaznenim zakonima bilo je manje kapitalnih kaznenih djela nego u “srpskim”

kaznenim zakonima. Starosna granica za izvršenje smrtne presuda bila je 20 odnosno 21 godina. U "austro-ugarskome" dijelu usvojen je sistem slobodne ocjene dokaza, dok je "srpski" počivao na formalnoj teoriji i dokazima. Postupak pomilovanja bio je detaljnije razrađen u "austro-ugarskim" krajevima, gdje je, barem u moderno doba, izvršavano i mnogo manje smrtnih kazni – ta će tradicija utjecati i na kretanja u zajedničkoj državi. Organizacijom nove vlasti, najveća promjena u okviru kaznenoga prava odnosila se na manje-više tajno proširenje važnosti glava IX. i X. iz srpskoga Krivičnog zakona, kojima su propisane kazne za djela protiv "otočestva, vladatelja i Ustava" i protiv "zakona, vlasti i javnog poretka", na područje cijele države. Prihvaćanje tih odredbi nije teklo bez problema, posebice s obzirom na okolnosti koje su ih pratile.

"Traže se na smrt osuđeni!" opisuje razdoblje od 1921. do 1929. godine. Donošenjem Vidovdanskoga ustava (28. lipnja 1921.) nastupilo je razdoblje "pseudoparlamentarizma" zbog ovlasti koje je Ustav dao kralju u odnosu na Skupštinu. Sve u vezi sa smrtnom kaznom i dalje se temeljilo na Radikalskome ustavu iz 1888. godine. Heterogenost jugoslavenskoga pravnog sustava očitovala se i u pitanju kaznenoga zakonodavstva, u kojem također nije bilo nikakve značajnije promjene. Stoga nije moglo biti ni jedinstvene sudske prakse i primjene smrtne kazne na cjelokupnom području Kraljevine SHS. Za ovu temu značajnije razdoblje nastupa tek 1930., kada je na snagu stupio jedinstveni kazneni zakonik.

Novo razdoblje, u kojem, kako kaže i naslov poglavlja, "Za vreme usmrćivanja vladao je potpuni red: 1930.–1941.," započinje donošenjem Septembarskoga (oktroiranog) ustava 1931. godine. U njemu prvi put ne postoji ni jedna odredba o smrtnoj kazni, nego se to pitanje sasvim prepušta zakonodavstvu, koje nije bilo ničim ograničeno. Novi, jedinstveni kazneni zakonik predviđao je civilnim i vojnim zakonicima 47 smrću kažnjivih djela (24 samo u ratu, a 23 u ratu i miru). Tako visoka brojka pokazatelj je intenziteta državne represije. Značajnu promjenu (posebice u Srbiji) označio je i unificirani postupak izvršenja smrtne kazne – vješanjem. Strijeljanje je zadržano samo u vojnome kaznenom pravosuđu. Procesno-pravna materija riješena je također po "austro-ugarskome" principu. Osim toga i postupak pomilovanja dobio je točno propisanu zakonsku regulativu, koja se nije mijenjala do 1939. godine.

Jedanaesto poglavlje pokriva razdoblje od samo dvije godine, tj. od ulaska partizanskih i sovjetskih jedinica u Beograd (1944.) do kraja siječnja 1946., kada je donesen Ustav FNRJ. To djelomično ratno razdoblje označeno je i uspostavom nove vlasti. Do rujna 1945. apsolutni primat u sudstvu imali su vojni sudovi. Što se tiče smrtne kazne, "najupečatljivija je njezina *vansudska* primena, koja poprma masovne razmere". Ključnu ulogu u represiji imala je Ozna, a njezin zadatak bio je likvidacija svih stvarnih i potencijalnih neprijatelja. Redovno sudstvo, prema riječima autora, uspostavljalo se sporo i mučno, a jedini izvor novog kaznenog prava bila je univerzalno primjenjivana *Uredba o vojnim sudovima*, koja je vrijedila do rujna 1945., kada ju je djelomično zamijenio *Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države*. Općenito je za kazneno pravo tog razdoblja karakteristično primjenjivanje analogije i suspendiranje zabrane retroaktivnoga važenja kaznenih zakona. O svemu najbolje govori i naslov poglavlja: "Dosta više s tim strijeljanjima" (str. 399.–428.)

Od 1946. represija se provodila preko sudskog aparata, uključujući smrtnu kaznu. Javlja se novi kapitalni zločin – kazneno djelo "protiv službene dužnosti". Broj izricanih smrtnih kazni bio je i dalje visok (viši nego ikada u povijesti Srbije), ali je od 1946. u stalnom padu, stoga je i naslov poglavlja: "Mi smo u principu protiv smrtne kazne... ali smo realisti: 1946.–1951." (str. 429.–462.). Podiže se starosna granica za izricanje

smrtne kazne te se prestaje s javnim pogubljenjima. Osim toga, upotpunjuje se i kazneno zakonodavstvo – sve do donošenja Krivičnoga zakonika (27. veljače 1951.). Iako je propaganda naglašavala da je obični “kriminalitet” u stalnom padu, realnost je bila drugačija. Kaznena politika bila je oštra, a smrtna kazna zapravo se primjenjivala češće nego prije rata, posebno široko za imovinski kriminalitet. Sa stabilizacijom države utvrđen je i postupak pomilovanja, koji je barem načelno stavljen u nadležnost Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ. Unatoč tomu, u navedenom razdoblju pomilovano je tek 20% osuđenika.

Trinaesto poglavlje omeđuje razdoblje od prve kodifikacije 1951. do 1977., kada je doneseno devet novih kaznenih zakonika. Prvi je nesumnjivo bio napredak, posebice stoga što je odbacio načelo analogije. Što se tiče smrtne kazne, nije bilo većih promjena – odredbe su i dalje sličile sovjetskomu zakonodavstvu, a postojao je i velik broj (49) kapitalnih kaznenih djela. Do postupne liberalizacije došlo je 1959., kada je Krivični zakon iz temelja renoviran. Smrtna je kazna ukinuta za 12 kaznenih djela. Do tada su u Jugoslaviji izrečene 202 smrtne kazne, a u idućih 16 godina njih samo 50. Takav trend liberalizacije prekinut je novim dopunama Krivičnoga zakona 1973. godine.

Te su izmjene nametnute korjenitim ustavnim promjenama. Opću političku nestabilnost produbljivala je “teroristička aktivnost nacionalističke emigracije”, što je kod vlasti poticalo osjećaj ugroženosti – što se ogleda i u 45 propisanih kapitalnih prijestupa. Materija izvršenja smrtne kazne prešla je 1977. u nadležnost republika. Od 1977. do 1990. u Jugoslaviji je izrečeno 38 pravosnažnih smrtnih kazni, od toga u prvih pet godina 21, a u idućih 10 izrečeno je 17 smrtnih presuda (ubojstva i razbojništva). Zbog međunacionalnih problema na Kosovu, Srbija je tražila da se u savezni kazneni zakon unesu nove tri inkriminacije koje predviđaju strože kazne. S obzirom na ignoriranje sa savezne razine, Srbija je provela prijedlog u svome zakonodavstvu i tako postala jedina jurisdikcija u Europi koja je u posljednjem desetljeću XX. stoljeća proširila zakonsku primjenu smrtne kazne. Nakon Titove smrti javljaju se mnoge građanske oporbe koje traže društvene i državne promjene. Takva je i Peticija protiv smrtne kazne. U Beogradu je 1981. osnovano “Društvo za borbu protiv smrtne kazne”. Na tu je inicijativu vlast odgovorila da je smrtna kazna “ustavna kategorija”, pa je tako i svaki zahtjev za ukinuće protuustavan. Svi slični pokušaji završili su također u “slijepoj ulici”. Slično je završila i rasprava o smrtnoj kazni, kao uvjet za članstvo u Savjetu Europe, koja je u siječnju 1991. odgođena do daljnjega. Slovenija i Hrvatska ukinule su smrtnu kaznu u svojim ustavima 1990., no u Srbiji to nije bio slučaj, pa se pitanje ljudskih prava zadržalo na razini kako je to propisano Ustavom iz 1974. godine.

Tijekom 90-ih godina Srbija je u pitanju smrtne kazne također ostala, kako navodi autor, “mimo sveta”. Posljednjih desetak godina koje analizira ova studija može se podijeliti na dva radikalno različita razdoblja. Neobično je da je savezni ustav (u okviru nadležnosti federacije) ukinuo smrtnu kaznu, no oba su je republička ustava zadržala. Tijekom 1999. ozbiljno se razmišljalo o proširenoj uporabi smrtne kazne i uvođenju prijekih sudova. Tek s 2000. godinom slijedi put povratka vladavini prava i usuglašavanje s “duhom vremena” Europe. Poveljom od 25. listopada 2001. u Srbiji je ukinuta smrtna kazna i uvedena kazna zatvora u trajanju od 40 godina. U navedenom razdoblju u Srbiji je izrečeno 50-ak smrtnih presuda, od toga je 11 steklo pravosnažnost, sve do ukidanja smrtne kazne, kada su svi osuđenici pomilovani zajedničkom odlukom (2. kolovoza 2002. godine).

Prema svemu izloženom, autor zaključuje da je abolicija u Srbiji “vrlo mlada”, no upozorava na činjenicu da u Europi danas postoje dvije zemlje u kojima se izvršava

smrtna kazna – Bjelorusija i Rusija. Rusija je kao članica Savjeta Europe uvela i poštu – je moratorij na izricanje smrtnih presuda. Poznata je i uvijek prisutna okrenutost Srbije Rusiji, pa je opravdano i razmišljanje prema kojemu, ostane li Srbija izvan europskih tokova, može doći do njezina približavanja Rusiji. Samim time javlja se i pitanje hoće li neki važni državni interesi biti dovoljni da se ponovno pokrene, a zatim i odbaci pitanje abolicije.

Knjiga Ivana Jankovića sveobuhvatna je studija o smrtnoj kazni u Srbiji (i Jugoslaviji) u razdoblju od 1804. do 2002. godine. Svi primjeri i zaključci koje autor donosi popraćeni su arhivskom građom i dostupnom literaturom. Ivan Janković, pravnik po struci, s lakoćom vodi čitatelja kroz ponekad zamršene članke i odredbe pravnih normi, uspješno izbjegavajući monotonost i suhoparno nabranjanje. Stoga je ova knjiga velik doprinos pravnoj i povjesničarskoj struci, a zanimljivo štivo za širu publiku.

MARTINA GRAHEK RAVANČIĆ

Gerald Allan COHEN, *Socijalizam – zašto ne?*, KruZak, Zagreb, 2011., 102 str.

Gerald Allan Cohen bio je britanski profesor socijalne i političke teorije, poznat kao osnivač analitičkoga marksizma. Godine 1978. objavio je knjigu *Karl Marx's Theory of History: A Defence* (Obrane teorije povijesti Karla Marxa), u kojoj brani staru interpretaciju Marxova povijesnoga materijalizma koju njegovi kritičari nazivaju ekonomski ili tehnološki determinizam. Drugo je Cohenovo važno djelo *Self-Ownership, Freedom, and Equality* (Osobni suverenitet, sloboda i jednakost), u kojem iznosi moralne argumente u korist socijalizma. U knjizi *Ako ste za ravnopravnost, zašto ste tako bogati?* Cohen se bavi pitanjem što znače načela političke jednakosti u kontekstu ponašanja pojedinaca koji zagovaraju i propagiraju takva načela.

U knjizi *Socijalizam – zašto ne?* Cohen nastoji objasniti zašto smatra da je socijalizam moralno poželjan. Međutim autor ostavlja otvoren prostor za izazove, jer čak i ako bi mogao dokazati da je socijalizam moralno superiorniji sustav od kapitalizma, ostaje upitno bi li se takav sustav mogao uspostaviti u današnjoj konstelaciji političkih i ekonomskih odnosa. Još kao tinejdžer Cohen je bio savjetnik u ljetnome kampu židovske ljevičarske mladeži. Te ljetne ekspedicije ostavile su trajan trag na njega i dale mu ideje za analize i promišljanja koje su, između ostalog, i glavni motiv knjige *Socijalizam – zašto ne?*.

U prvome dijelu knjige, pod nazivom “Kampiranje”, postavlja se središnje pitanje zašto je socijalizam moralno poželjan. Autor od nas traži da promatramo fiktivnu grupu prijatelja koji idu na kampiranje. Ono što je uobičajeno za takva putovanja jest da se sve stvari (predmeti, pomagala i specifična znanja) koriste kolektivno, iako su u suštini u privatnome vlasništvu. Iako su sve te stvari u privatnome vlasništvu, one su tijekom putovanja u vlasništvu kolektiva te kolektiv za njih odgovara i njima raspolaze, određujući pritom tko će ih i kada koristiti, pod kojim uvjetima i za što. Postoje mnoge razlike, ali uzajamno razumijevanje i poduzetnički duh omogućit će nepostojanje nejednakosti koje bi dopustile bilo komu da uloži načelnu primjedbu na funkcioniranje zajednice. Svatko od prijatelja prihvaća (navodno) i poštuje socijalističke principe zajedništva i jednakosti. Svatko obavlja svoj dio posla. Nitko nema niti uzima prednost u odnosu na druge. Svatko doprinosi i svatko snosi svoj dio obveza.

U ovome dijelu knjige analizira se kako se putovanje na kampiranje odražava na međuljudske odnose unutar društva gdje ljudi surađuju u aktivnostima od zajedničko-